

HET PARTIJGEBEUREN

Kroniek van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1983

Paul Lucardie en Ida Noomen

I. INLEIDING

Na het drukke verkiezingsjaar 1982 leek 1983 voor vele politieke partijen veeleer een jaar van bezinning. Soms vormden geleden verkiezingsverliezen van 1982 de aanleiding daartoe. In andere gevallen hing de bezinning op eigen identiteit samen met het streven naar samenwerking met andere partijen, gericht op de Europese verkiezingen van 1984. Daarnaast vonden in 1983 de indirecte verkiezingen voor de Eerste Kamer plaats. Deze hoofdmomenten van 1983 komen in de volgende paragraaf iets uitvoeriger aan de orde.

Paragraaf III van dit artikel biedt een chronologisch overzicht van gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen. We beperken ons daarbij tot de twaalf partijen die vanaf september 1982 in de Tweede Kamer vertegenwoordigd zijn. Verder beperken we ons tot activiteiten van partijen buiten het parlement. De handelingen van ministers of volksvertegenwoordigers in Eerste of Tweede Kamer komen hier niet of nauwelijk ter sprake, aangezien deze elders al uitvoerig gedocumenteerd worden. Onze belangrijkste bronnen zijn knipsels uit de dagbladen NRC/Handelsblad, Trouw, De Volkskrant en het Nieuwsblad van het Noorden. Deze knipsels worden dagelijks door medewerkers van het Documentatiecentrum verzameld en gerubriceerd voor het zogenoemde knipselarchief. Daarnaast hebben we partijdocumenten geraadpleegd.

II. HOOFDMOMENTEN

Eerste Kamerverkiezingen

Ten gevolge van de grondwetsherziening van februari 1983 moet de Eerste Kamer voortaan zo spoedig mogelijk na de Provinciale Statenverkiezingen om de vier jaar in zijn geheel gekozen worden. Voordien kozen de Provin-

ciale Statenleden elke drie jaar de helft d.w.z. 37 òf 38 van de 75 leden van de Eerste Kamer. Bovendien worden voortaan restzetels volgens het systeem van de grootste gemiddelden verdeeld. De grote partijen genieten daarvan enig voordeel. De kleine rechtse partijen SGP, GPV en RPF gingen een lijstverbinding aan met het CDA, terwijl ook de linkse partijen CPN, PSP en PPR hun lijsten verbonden. De Fryske Nasjonale Partij (FNP) diende een eigen lijst in, maar wist geen zetel te behalen. Overigens had de Kiesraad eerder dit jaar vier FNP-kandidaten afgewezen omdat zij hun woonplaatsen in het Fries hadden opgegeven.

Bij de verkiezingen won de SGP één zetel meer dan verwacht, vermoedelijk door een vergissing van een CDA-Statenlid uit Noord-Brabant. De uitslag van de op 31 augustus gehouden verkiezingen luidde als volgt:

zetels	Eerste Kamer 1983	Eerste Kamer 1983
CDA	26	28
PvdA	17	28
VVD	17	12
D'66	6	4
PSP	2	0
SGP	2	1
CPN	2	1
PPR	1	1
GPV	1	0
RPF	1	0
Totaal	75	75

Tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Om verschillende redenen hielden enkele gemeenten in 1983 opnieuw gemeenteraadsverkiezingen. Bij de verkiezingen in Friesland - ten gevolge van herindeling en schaalvergroting van een aantal gemeenten - boekten PvdA en FNP winst, ten koste van CDA en VVD. Ook in enkele Gelderse en Zuid-Hollandse gemeenten verloren de regeringspartijen, terwijl de PvdA vooruitging. Veel meer opzien baarde de eerste verkiezing van een Gemeenteraad in de Zuid-Flevolandse gemeente Almere. De PvdA boekte daar eveneens enige winst (vergeleken met de verkiezing van een adviesraad in 1982), maar niet zoveel als de Centruumpartij (CP). Met 9% van de stemmen werd de

CP na PvdA en VVD de op een na grootste partij in deze nieuwe gemeente. Natuurlijk maken plaatselijke omstandigheden bij gemeenteraadsverkiezingen een vergelijking met Kamerverkiezingen onmogelijk. Veel waarnemers zagen niettemin een nationale tendens in deze plaatselijke verkiezingen. Verscheidene opiniepeilingen boden steun aan hun interpretatie: in de loop van 1983 liep de aanhang van de regeringspartijen CDA en VVD terug en nam die van de PvdA toe. Van de kleine partijen gingen vooral de PSP en de Centrumpartij in de opiniepeilingen vooruit.

Vorbereiding Europese Verkiezingen

De verkiezingen voor het Parlement van de Europese Gemeenschap vinden pas in 1984 plaats, maar wierpen hun schaduw vooruit over 1983. Met het oog op de kiesdrempel van 4% - een gevolg van het feit dat Nederland slechts 25 zetels in dit Parlement kan bekleden - overwogen vele kleine partijen de vorming van gezamenlijke lijsten. Aan de linkerzijde kwam na langdurige en moeizame onderhandelingen tenslotte - vooral na aandrang van de PPR - in november een Groen Progressief Akkoord van CPN, PPR, PSP en Groenen tot stand. Een deel van de Groenen wees de samenwerking met linkse partijen echter af en richtte in december een eigen partij op, die waarschijnlijk zelfstandig aan de Europese Verkiezingen zal deelnemen. Aan de rechterzijde van het politieke spectrum streefden GPV, RPF en SGP eveneens naar samenwerking, al leefden binnen de drie partijen ook bezwaren hiertegen. De SGP zou overigens pas op haar Algemene Vergadering in februari 1984 het voorstel voor een gemeenschappelijke lijst goedkeuren. De Centrumpartij besloot zelfstandig aan de verkiezingen deel te nemen, evenals de grotere partijen CDA, PvdA, VVD en D'66.

Opheffing DS'70/DSP

Democratisch Socialisten '70, sinds de verkiezingen van 1981 niet meer in de Tweede Kamer vertegenwoordigd, had in mei 1982 haar naam veranderd in: Democratisch Sociale Partij. Op een congres in januari 1983 besloot de partij - met een grote meerderheid - zichzelf op te heffen.

III. ONTWIKKELINGEN BINNEN DE AFZONDERLIJKE POLITIEKE PARTIJEN

Christen Democratisch Appel (CDA)

Voor het CDA was 1983 een bewogen jaar van interne conflicten en van

bezinning op de politieke toekomst en het interne functioneren van de partij tegen de achtergrond van een dalende populariteit bij de kiezers volgens opiniepeilingen.

In januari stelde het CDA een werkgroep "Politiek Perspectief" en een werkgroep "Interne Partijorganisatie" in. De werkgroep "Politiek Perspectief" kreeg onder meer als taak de ideologische positie van het CDA ten opzichte van het liberalisme en socialisme in kaart te brengen. In september publiceerde deze werkgroep het rapport *Van verzorgingsstaat naar verzorgingsmaatschappij*. De auteurs waren van mening dat de rol van de overheid in de samenleving kleiner zou moeten worden. De overheid zou wel op een minimum niveau sociale, culturele en economische voorzieningen moeten garanderen. Uitgangspunt van het rapport was het "christen democratische weerwoord" op "een bedreigd bestaan" (werkloosheid, sociale onzekerheid en dreiging van een kernoorlog) van de huidige generatie. Tegenover de "ik-cultuur" stelde het rapport de verantwoordelijkheid van mensen voor elkaar als kernbegrip in het mensbeeld van de christen-democratie. Zowel de maatschappijvisie van de PvdA (een overheersende rol van de overheid) als die van de VVD (het opkomen voor jezelf) werd in het rapport van de hand gewezen. De tweede werkgroep, "Interne Partijorganisatie", had tot taak te onderzoeken hoe de democratie in de partij functioneerde. In september bracht de werkgroep haar rapport uit onder de titel *Appèl en Weerklank*. Het rapport deed een aantal aanbevelingen om de eenheid binnen de partij te versterken. Zo zouden CDA-ers in gemeenteraden, Provinciale Staten en Tweede Kamer een verklaring moeten ondertekenen waarin ze beloven eensgezind te werk te zullen gaan. Ook het CDA-Vrouwenberaad en het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA) zouden zich moeten schikken in dit streven naar eenheid. Volgens het rapport ontwikkelden ze zich te veel als schaduwpartijen met geheel eigen politieke opvattingen. Het huns inziens gebrekkige functioneren van de Tweede-Kamerfractie weten de auteurs aan de starre afspraken die bij de fusie van KVP, ARP en CHU waren gemaakt. Het CDA zou derhalve zo snel mogelijk los moeten zien te komen van deze afspraken. (In februari 1984 zou het CDA-congres het fusieprotocol inderdaad buiten werking stellen.) Ook zou de fractie zich moeten verjongen en meer vrouwen moeten tellen.

Conflicten in de Tweede Kamerfractie rondom de leden Scholten en Dijkman deden zich in 1983 bij voortduring voor. Hoewel formeel een interne fractieaangelegenheid is de draagwijdte van deze conflicten reden om ze

hier toch te vermelden.

In januari ondertekenden alle fractieleden een intentieverklaring om bij stemmingen als eenheid naar buiten te treden. De verklaring was opgesteld naar aanleiding van het stemgedrag van 11 CDA'ers die in december 1982 een motie van de PvdA ondersteunden om de hoeveelheden kernwapens in de wereld te bevroeren. Kamerleden met erkende bezwaren (gravamina) tegen onderdelen van het verkiezingsprogramma waren ontheven van de verplichting. Scholten en Dijkman bleven echter regelmatig met de oppositie meestemmen. In de pers leverden ze felle kritiek op het sociale beleid van het CDA, dat niet in overeenstemming zou zijn met het verkiezingsprogramma. Bovendien verzetten ze zich hevig tegen de pressie die de fractie op hen uitoefende om in de pas te lopen met de overige Kamerleden. Dijkman gebruikte in dit verband de woorden "partijdwang" en "kadaverdiscipline". De fractie nam hen deze kritiek niet in dank af. In mei passeerde de CDA-fractie volkshuisspecialist Dijkman voor het woordvoederschap bij de behandeling van de volkshuisvestingsparagraaf van de Voorjaarsnota. Een maand later verbood het fractiebestuur Dijkman namens de fractie te spreken, zolang hij naar buiten toe het accent bleef leggen op zijn dissidente politieke opvattingen. In het zomerreces legden Dijkman en het fractiebestuur het conflict bij, zodat Dijkman weer namens de fractie mocht spreken. Maar in oktober ontstonden opnieuw irritaties. Bij de Algemene Beschouwingen stemden Scholten en Dijkman voor twee moties van de oppositie en tegen een motie van CDA-fractievoorzitter De Vries. Verscheidene fractievergaderingen werden gewijd aan het optreden van Scholten en Dijkman. De meerderheid van de fractie kende het tweetal niet langer het recht toe namens haar te spreken. Ook het partijbestuur, door de fractie om advies gevraagd, wees hun afwijkend optreden van de hand. Het zag alleen nog maar mogelijkheden voor Scholten en Dijkman om binnen de fractie te functioneren als zij zich zouden schikken binnen de fractie. De uiteindelijke beslissing liet het bestuur echter aan de fractie over. Deze besloot uiteindelijk in december dat er geen basis meer was voor een constructieve samenwerking met Scholten en Dijkman. Het woordvoederschap van de fractie bleef hen ontnomen, maar de keuze om uit te treden werd aan henzelf overgelaten. Kort daarna maakten Scholten en Dijkman bekend dat ze de fractie zouden verlaten en een eigen fractie zouden vormen. Ze beriepen zich op het mandaat van de kiezers om hun Kamerzetels te blijven bezetten. Het CDA-verkiezingsprogramma zou leidraad voor hun politiek optreden blijven. Scholten werd fractievoorzitter en Dijkman fractiesecretaris van de Groep Scholten/Dijkman. De CDA-top

toonde zich hevig verontwaardigd. Partijvoorzitter Bukman noemde het "moreel verwerpelijk en unfair". De fractie weet de conflicten aan wat ze noemde het deloyale optreden van Scholten en Dijkman ten opzichte van de meerderheid van de fractie; voor Scholten en Dijkman zelf ging het echter om politieke geschillen van inhoudelijke aard. Ze hielden nauw contact met Goudzwaard, schrijver van het eerste CDA-verkiezings-program *Niet bij brood alleen*, die later uit het CDA was getreden uit onvrede met de politieke koers. In december maakte Goudzwaard bekend dat er in februari 1984 een bijeenkomst gehouden zou worden voor mensen die zich herkenden in de lijn Scholten/Dijkman. Het was niet de bedoeling om op die bijeenkomst een nieuwe partij op te richten.

Het Christen Democratisch Beraad (CDB), een groep kritische CDA-leden binnen de partij wees in februari 1983 een voorstel van partijvoorzitter Bukman van de hand om voor twee jaar de activiteiten te staken, omdat het beraad een beeld van verdeeldheid binnen het CDA zou oproepen. Het CDB voelde hier niets voor. Wel wilde het toezeggen zich een tijd op de achtergrond te houden om de partijtop een kans te geven de koers te verleggen in de richting van het Program van Uitgangspunten. Op 21 oktober doorbrak het CDB echter het stilzwijgen en hield een bijeenkomst in Amersfoort, omdat het vond dat de partijtop de geboden kans niet benut had. Tijdens de vergadering oefende CDB-voorzitter Van der Ploeg kritiek uit op Scholten en Dijkman, omdat ze te ver gegaan zouden zijn. Daarnaast was het Kamerlid Mateman dat het CDA naar rechts wilde trekken doelwit van veel kritiek. Verder besloot men in november een openbare bijeenkomst te beleggen gewijd aan "het sociale gezicht" van het CDA.

De partijraad van het CDA kwam in 1983 driemaal bijeen. De eerste partijraad, gehouden op 5 februari had als thema de sociale zekerheid. Als discussiestuk diende het rapport van het wetenschappelijk bureau van het CDA *Vernieuwing om behoud*. De partijraad discussieerde over de vraag hoe het stelsel van sociale zekerheid bij een sterk teruglopende economische groei gehandhaafd en waar mogelijk vernieuwd zou kunnen worden. De resolutie van het partijbestuur kwam vrijwel ongeschonden door de discussie. Hierin stond onder andere dat het stelsel van sociale voorzieningen gebaseerd moet blijven op de verzekeringsgedachte. Volgens de resolutie moesten de basisuitkeringen in de volksverzekeringen 70 procent van het netto-minimumloon bedragen. Voor alleenverdieners moesten die tot honderd procent worden aangevuld. De bijstandsuitkeringen moesten afgestemd worden op de minimale

kosten van bestaan in onze samenleving. De partijraad was ook van mening dat de herziening van het stelsel van sociale zekerheid niet uitsluitend bezuinigingen ten doel mag hebben.

Op 28 mei kwam de partijraad wederom bijeen. Het eigenlijke onderwerp van de partijraad was emancipatie, maar de tegenstellingen binnen het CDA drukten een duidelijk stempel op de vergadering. Zo leverden De Vries en Bukman in hun toespraken forse kritiek op het afwijkend stemgedrag van Scholten en Dijkman en veroordeelden ze het optreden van partijbestuurder Aantjes. Deze had in een interview in het weekblad *De Tijd* gezegd dat hij een scheuring voorzag van het CDA, omdat er voor links geen ruimte zou zijn binnen de partij. Een motie met de opdracht aan het Dagelijks Bestuur om de genoemde gedragingen van de heren Scholten, Dijkman en Aantjes te doen ophouden kreeg wel de steun van het partijbestuur maar niet van de partijraad. Een ontwerp-resolutie van het partijbestuur over emancipatie werd vrijwel ongewijzigd aangenomen. In de resolutie wordt onder meer gesteld dat voor andere duurzame samenlevingsvormen dan het huwelijk dezelfde rechten en plichten moeten gelden. Om dit mogelijk te maken zou openbare registratie van deze samenlevingsvormen moeten plaats vinden. Het CDA blijft echter bijzondere betekenis hechten aan het huwelijk en het gezin.

Op 5 november kwam de partijraad voor de derde keer bijeen. De vergadering koos Beumer tot lijsttrekker bij de Europese Verkiezingen, hoewel hij bekend stond als een tegenstander van de plaatsing van kernraketten. Een maand eerder was hij met het partijbestuur overeengekomen dat hij de officiële standpunten van het CDA over kernbewapening zou verdedigen, maar wel het recht kreeg om desgevraagd als lijsttrekker zijn eigen opvattingen te vertolken. De partijraad keurde ook het ontwerp-program goed waarmee het CDA de verkiezingen van juni 1984 ingaat. Zowel het lijsttrekkerschap als het ontwerp-program zouden nog bekrachtigd moeten worden door het CDA-congres in 1984. De partijraad stelde de discussie uit over een ontwerp-resolutie waarin gepleit werd voor gelijkwaardige behandeling van homoseksuelen. Achtergrond van dit uitstel was het feit dat de resolutie het conservatieve deel van het CDA te ver ging. Bukman toonde zich teleurgesteld over dit uitstel.

Ook de kernbewapening hield de gemoederen binnen het CDA bezig. In maart voerde het CDA onderhandelingen met de vredesbeweging over eventuele deelname van het CDA aan de grote demonstratie tegen de nieuwe kernwapens op 29 oktober. Aanvankelijk bereikten zij overeenstemming over de mee te

voeren leuzen. Volgens Mient-Jan Faber van het Interkerkelijk Vredesberaad was het CDA opgeschoven in de richting van de vredesbeweging, volgens Bukman was het precies andersom. De VVD protesteerde heftig tegen de voorgenomen deelname van het CDA omdat zij die in strijd achtte met het regeerakkoord en het regeringsbeleid. De PSP en de EVP konden zich niet vinden in het compromisvoorstel over de leuzen en deelden mee geen behoefte te hebben aan de deelname van het CDA. Ook binnen het CDA waren de meningen verdeeld. Uiteindelijk besloot het bestuur van deelname af te zien. De leuzen zouden niet te rijmen zijn met het CDA-programma en het regeerakkoord. In juni besloten de CDA-jongeren wél deel te nemen aan de vredesdemonstratie. Ook het Christen Democratisch Beraad riep in oktober door middel van een advertentie in de pers op tot deelname.

Tenslotte nog een aantal personalia. Oud-premier Van Agt werd op 16 juni geïnstalleerd als Commissaris van de Koningin in Noord-Brabant. Aanvankelijk koesterden de politieke partijen in de Provinciale Staten van Noord-Brabant en met name VVD en PvdA bezwaren tegen de benoemingsprocedure, maar uiteindelijk konden ze zich wel verenigen met de benoeming van Van Agt. In april schoof het CDA Steenkamp naar voren als kandidaat voor het voorzitterschap van de Eerste Kamer. Op 13 september werd hij door de Eerste Kamer gekozen met 68 van de in totaal 74 uitgebrachte stemmen. Hij volgde daarmee zijn partijgenoot Thurlings op.

Centrumpartij (CP)

Rellen en incidenten rond de Centrumpartij vonden in 1983 het hele jaar door plaats. De opvattingen in het optreden van deze partij riepen veel weerstanden op. Het jaar begon met het bekend worden van infiltratiepogingen in een aantal milieu- en dierenbeschermingsorganisaties. De Ecologische Beweging besloot op een Algemene Vergadering haar oud-voorzitter Vierling (fractiemedewerker van de Centrumpartij in de Tweede Kamer) en de heer Bronk (bestuurslid Centrumpartij en ex-lid Nederlandse Volksunie) te royeren. De aanleiding tot dit royement was het feit dat beide heren in december 1982 op naam van de Ecologische Beweging een zaal in Hotel Krasnapolsky in Amsterdam hadden afgehuurd voor een bijeenkomst van de Centrumpartij. Bovendien gaf Vierling zich nog uit als voorzitter van de Beweging terwijl hij dat al vanaf oktober 1982 niet meer was. In augustus

royeerde de Ecologische Beweging opnieuw twee bestuursleden van de Centruumpartij. Toen bovendien bekend werd dat ook de oprichter en voorzitter van de Nederlandse sectie van het Europese Comité ter bescherming van zeehonden en andere pelsdieren sympathiseerde met de Centruumpartij namen ook andere organisaties op het gebied van dierenbescherming maatregelen om infiltratie te voorkomen. In januari wilde een aantal personen in de Centruumpartij - waaronder Vierling - een Groene Partij oprichten met het oog op de Europese Verkiezingen. Vierling zei een tegenwicht te willen vormen tegen de naar zijn oordeel door links geïndoctrineerde milieubewegingen. De Kiesraad weigerde de Groene Partij te registreren, omdat korte tijd daarvoor reeds de Groene Partij Nederland door de PPR-leden De Gaay Fortman jr. en Van Dieren was opgericht. In oktober besloot het hoofdbestuur van de Centruumpartij deel te nemen aan de Europese Verkiezingen in 1984.

Op 21 september vonden er gemeenteraadsverkiezingen plaats in Almere. Er ontstond grote beroering in Nederland toen bleek dat de Centruumpartij 9,16% van de stemmen wist te behalen en daardoor twee zetels in de gemeenteraad zou krijgen. Overigens duurde het tot januari 1984 voordat ze de twee zetels ook konden innemen, vanwege onduidelijkheid over de woonplaats van de twee kandidaten. Om de invloed van de Centruumpartij terug te dringen richtten linkse politieke partijen, plaatselijke vertegenwoordigers van etnische minderheden, vakbonden, kerken en het Humanistisch Verbond gezamenlijk het actiecomité 'Almere weet beter' op. De politieke partijen beraadden zich ook op landelijk niveau hoe ze de Centruumpartij het beste konden bestrijden. Discussies over het wel of niet verbieden van de Centruumpartij en het wel of niet negeren van de partij brandden weer los. Er verschenen verschillende analyses van het succes van de Centruumpartij in de pers. Als belangrijkste oorzaken werden genoemd: een falend crisisbeleid van de regering(en); een steeds groeiend wantrouwen onder de bevolking jegens de "politici in Den Haag, die de laagst betaalden het hardste pakken"; en een falend minderhedenbeleid van de overheid, waardoor de Centruumpartij kans zou krijgen in te spelen op onlustgevoelens over de aanwezigheid van etnische minderheden in Nederland. De opvatting van Centrumpartijstemmers als zou die partij in tegenstelling tot andere partijen wèl opkomen voor de laagste inkomensgroepen werd weersproken door een onderzoekje van medewerkers van de PPR- en PSP-fracties in de Tweede Kamer naar het stemgedrag van het Tweede Kamerlid voor de Centruumpartij Janmaat.

In oktober 1983 kreeg de Centruumpartij van minister Rietkerk subsidie voor haar wetenschappelijk bureau en instituut voor vorming en scholing (de dr. E.F. Schumacherstichting). Voorwaarde voor de subsidie was dat de partij de naam van haar wetenschappelijk bureau (de prof. G. van der Leeuwstichting) zou wijzigen. Prof. G. van der Leeuw (1890-1950) was een vermaard hervormd theoloog, PvdA-lid en minister in het eerste naoorlogse kabinet-Schermerhorn-Drees. De partij veranderde de naam in "Stichting wetenschappelijk bureau Centruumpartij".

In september vorderde de officier van justitie in Den Haag een gerechtelijk vooronderzoek tegen Janmaat naar aanleiding van discriminerende uitspraken die hij gedaan zou hebben in een televisieuitzending van zijn partij op 20 april 1983. Janmaat liet zich in de bewuste uitzending negatief uit over Turken en bestempelde kinderen uit de Derde Wereld als tuig dat voor galg en rad opgroeit.

Communistische Partij van Nederland (CPN)

In 1983 nam de meningenstrijd binnen de CPN dramatische vormen aan. Vooral de marxisten-leninisten, verenigd in het "Horizontaal Overleg van Communisten en de groep "radicale vernieuwers" kwamen scherp tegenover elkaar te staan. Inzet van de strijd waren vooral het dagblad *De Waarheid* en het nieuwe ontwerp-partijprogramma. Beide vleugels hadden veel kritiek op het partijbestuur dat, in een krampachtige poging om de partij bij elkaar te houden, teveel compromissen zou sluiten. Een aantal prominente communisten legde gedurende het jaar om verschillende politieke redenen hun functie neer. In januari trad de in het Horizontaal Overleg actieve Meerten uit de gemeenteraad van Amsterdam naar aanleiding van een artikel in *De Waarheid* waardoor Meerten zich beschuldigd voelde van antisemitisme. Bij zijn afscheid in de raad verweet hij de (hoofd)redactie van *De Waarheid* de krant te gebruiken voor haar eigen politieke opvattingen. In augustus legde de (radicale) vernieuwer Schreuders zijn functie neer als lid van de Tweede Kamer en als partijbestuurder. Directe aanleiding voor zijn vertrek vormde het werkbezoek dat mevrouw Brouwer (CPN-fractieleidster in de Tweede Kamer) en partijbestuurder Jaap Wolff aflegden aan de Sowjet-Unie. Als basis voor het werkbezoek diende een notitie van het Dagelijks Bestuur over vrede en veiligheid. Volgens Schreuders vermeldde de notitie niet dat het bestaan van de machtsblokken van de Sowjet-Unie en de Verenigde Staten een belangrijke oorzaak is van de bewapeningswedloop. Dit was volgens hem

strijdig met het verkiezingsprogram en met de besluiten van het 28ste partijcongres. Brouwer, die vanwege Schreuders aftreden eerder terugkeerde uit de Sowjet-Unie, verklaarde dat zowel werkbezoek als notitie in overeenstemming waren met de congresbesluiten. De heer Ernsting, die een middenpositie innam in de CPN, volgde Schreuders op als Kamerlid. In maart legde mevrouw Etty haar functie neer als adjunct-hoofdredactrice van *De Waarheid* vooral naar aanleiding van de kritiek die haar artikelen in *De Waarheid* in toenemende mate bij een aantal redacteurs ontmoetten. In januari verschenen in de pers berichten over de moeilijke financiële positie waarin *De Waarheid* verkeerde. Dit kwam enerzijds door de algemene economische recessie, anderzijds doordat veel lezers hun abonnement opzegden uit onbehagen over de veranderde politieke koers van het blad. Aanstoot gaven onder andere de berichtgeving over Polen en de steun aan het vakverbond Solidariteit en de oriëntatie op progressieve samenwerking. Op linkse mensen buiten de CPN werd een beroep gedaan om *De Waarheid* te steunen. In maart verscheen een oproep van leden van PvdA, PSP, PPR, CPN en beoefenaren van kunst, wetenschap en journalistiek om *De Waarheid* te doen uitgroeien tot een "sterk landelijk dagblad" dat van betekenis zou zijn voor heel links Nederland. In dit streven paste ook het uitgeven van *Het Wapen van Woensdrecht*, een krantje met aktienieuws dat in de maanden voorafgaande aan de grote vredesdemonstratie van 29 oktober 1983 eens in de week verscheen. Mensen uit verschillende linkse organisaties werkten er aan mee. In november werd een comité van aanbeveling voor *De Waarheid* gevormd, waarin ook veel mensen van buiten de CPN.

In juni wijdde het partijbestuur van de CPN twee lange roerige vergaderingen aan *De Waarheid*. Van verschillende kanten kwam felle kritiek op het functioneren van de redactie. Het bestuur nam uiteindelijk een compromistekst aan, waar ook de redactie tevreden mee was: in *De Waarheid* moesten ideeën en opvattingen van het CPN-bestuur terug te vinden zijn; daarnaast mocht de redactie het beleid zo verbreden dat ook niet-communisten zich aangesproken zouden voelen. Het bestuur erkende dat de redactie een eigen politieke en journalistieke verantwoordelijkheid heeft en keurde goed dat ook niet-communisten in de redactie werden opgenomen.

Ondanks dit compromis trad in augustus Schmidt af als hoofdredacteur van *De Waarheid* en als partijbestuurder van de CPN. Directe aanleiding waren twee artikelen in de *CPN-Ledenkrant* (die sinds maart 1982 uitgegeven werd onder verantwoordelijkheid van het partijbestuur), waarin volgens Schmidt de integriteit van de redactie van *De Waarheid* in twijfel werd getrokken.

Het CPN-bestuur gaf na een spoedzitting een verklaring uit, waarin het de door *De Waarheid* ingeslagen koers steunde en de inhoud van de betreffende artikelen in de *CPN-Ledenkrant* hekelde. De redactie van *De Waarheid* stelde de eis dat de nieuw te benoemde hoofdredacteur niet tevens een hoge bestuursfunctie bekleedde in de CPN. De Horizontalen eisten daarentegen dat hij/zij tevens lid van het Dagelijks Bestuur moest zijn. In november werd de heer Vecht (tot dat moment parlementair redacteur van *De Waarheid*) benoemd tot nieuwe hoofdredacteur. De eis van de redactie werd hiermee ingewilligd, want Vecht was geen lid van het partijbestuur.

De CPN hield in 1983 twee conferenties. In april werd gesproken over crisisbestrijding en maatschappijvernieuwing. De horizontalen waren op deze conferentie sterk vertegenwoordigd. Een discussiestuk van het CPN-bestuur over het sociaal-economisch beleid, waarin de nadruk lag op stapsgewijze sociaal-economische hervormingen, werd als reformistisch van de hand gewezen. De partijleiding werd opportunisme verweten terwille van samenwerking met andere linkse partijen. Op het punt van de arbeidstijdverkorting was een meerderheid van mening dat die gekoppeld moest zijn aan behoud van loon.

In november hield de CPN een partijconferentie over de Europese Verkiezingen. Het onderhandelingsakkoord van kleine linkse partijen en het Groen Platform werd goedgekeurd. De CPN sprak zich uit voor een gemeenschappelijke lijst van PSP, CPN, PPR, Groen Platform en EVP. Op de conferentie klonk wel veel wantrouwen jegens het Groen Platform.

In juli publiceerde een commissie van het partijbestuur een voorlopig ontwerppartijprogramma en in september stelde het partijbestuur het ontwerp vast. Centraal in het programma stond "het tot stand brengen en bevorderen van progressieve coalities, nationaal en internationaal". Verder waren voor de CPN socialisme en democratie onafscheidelijk. De partij "kiest daarom voor een democratisch-parlementaire staatsvorm", waarin ruimte is voor een meer partijenstelsel. Blijkens het ontwerpprogram bleef de CPN zich oriënteren op de "revolutionair-marxistische traditie". Lidmaatschap van de CPN betekende echter niet meer "dat men een keus doet voor een complete levensbeschouwing, noch voor één bepaalde wetenschappelijke analyse of theorie. Lid van de CPN wordt men op grond van een samenhangend politiek program". In het ontwerpprogram werd tevens nadrukkelijk afstand genomen van "versterkte organisatievormen die zich onder de noemer van

'democratisch centralisme' hebben voorgedaan". Het hoofdstuk over internationale politiek gaf de volgende visie op militaire blokvorming in Europa: "De grootste gangmaker van de wapenwedloop was en is de Verenigde Staten. Maar de fixatie op het militaire machtsdenken in de Sowjet-Unie heeft mede bijgedragen tot de uitzichtloosheid van deze wedloop". Doorbreking van het "blokken" en terugdringen van de nucleaire bewapening zag de CPN dan ook als levensnoodzaak. In het hoofdstuk over de economische politiek stonden crisisbestrijding en werkgelegenheid centraal. Het recht op betaalde arbeid van iedereen werd erkend. Om dit te bereiken was de CPN voorstander van een "drastische en maatschappelijk gecontroleerde verkorting van de arbeidstijd". De partij vond dat het tot de economische mogelijkheden behoort deze arbeidstijdverkorting plaats te doen vinden met behoud van loon. Een buitengewoon congres van de CPN zou zich in februari 1984 over het nieuwe ontwerp-partijprogramma uitspreken.

Democraten '66 (D'66)

Voor Democraten '66 was 1983 een jaar van heroriëntatie na de zware electorale verliezen van 1982. In februari publiceerde het Hoofdbestuur het *Democratisch Manifest: een nieuw hoofdstuk. De plaats van D'66 in 1983*. De partij zou zich opnieuw moeten inzetten voor realistische maatschappelijke en staatsrechtelijke hervormingen, met name decentralisatie, deregulering en ontspecialisering van de maatschappij. Zij moest zich openstellen voor nieuwe denkbeelden zoals het basisinkomen. Evenmin moest ze vluchten in ideologische geborgenheid en zich een nieuw etiket opplakken. Het Hoofdbestuur gaf dan ook de pretentie op dat D'66 een vierde stroming in Nederland zou vormen. Een deel van de actieve partijleden verlangde echter wel naar een etiket, waarbij "links-liberaal" en "radicaal-liberaal" de meeste voorkeur bleken te genieten. Hierover vond een levendige discussie plaats in de kolommen van het ledenblad *Democraat* en op de Algemene Ledenvergadering van 6 en 7 mei te Zutphen. Voorstanders van een etiket meenden dat dit de partij duidelijker herkenbaar zou maken. De Algemene Ledenvergadering besloot voorlopig geen etiket te kiezen, maar eerst de politieke grondslag van D'66 ter discussie te stellen. Het *Democratisch Manifest* zou daartoe ook nader uitgewerkt moeten worden. Een aantal "radicaal-liberale" Democraten, lid van de groep Rappël, voelde zich door de gang van zaken zo teleurgesteld dat zij

hun lidmaatschap opzegden. De Rappël-groep hief zichzelf op.

Ook uitte de partij kritiek op het economisch beleid van het kabinet, dat de hogere inkomens teveel zou ontzien en teveel bezuinigde. D'66 voelde evenmin voor een banenplan zoals de PvdA wenste, maar meer voor een combinatie van inkomensmatiging en belastingverlaging.

De Algemene Ledenvergadering besloot tenslotte "dat D'66 zich duidelijk en zonder beperkingen uitspreekt tegen de plaatsing van nieuwe middenlange afstandsruketten met nucleaire kernlading op de vliegbasis de Peel en/of enige andere lokatie in Nederland en Europa". (Motie 1421, in: *Democraat*, 16 (1983), nr. 3 (mei), blz. 11.) Achteraf bleek echter dit besluit niet voor iedereen zo duidelijk meer te zijn. Het Hoofdbestuur weigerde plaatsing volledig uit te sluiten zolang Russen en Amerikanen nog zouden onderhandelen in Genève, omdat Nederland zich dan buiten spel zou zetten. De Tweede Kamerfractie sloot zich na enige aarzeling bij dit standpunt aan. Een aantal leden, verontrust over deze ontwikkeling, kwam op 12 november in Amersfoort bijeen. Dit "Intern Vredesberaad" eiste een "onverkort nee" tegen nieuwe kernwapens.

De Algemene Ledenvergadering van 25 en 26 november te Den Haag koos de kant van het Hoofdbestuur en verwierp een voorstel voor een "onverkort nee" (met 316 tegen 254 stemmen). In plaats daarvan besloot de vergadering dat D'66 "*vooral*snog het standpunt inneemt dat plaatsing van middellange afstandswapens in Nederland ongewenst is".* Het meningsverschil werd bijgelegd onder het motto: "We zijn allemaal duiven die alleen verschillen over de vliegroute".

De vergadering wees daarnaast samenwerking met Groenen en de kleine linkse partijen bij de Europese Verkiezingen af en besloot daaraan zelfstandig deel te nemen. Eisma, in 1979 al in het Europees Parlement gekozen, zou de lijst aanvoeren. Voorts stelde de partij opnieuw voor de minister-president door het volk te laten kiezen. Tenslotte leverde de vergadering kritiek op het kabinet-Lubbers, dat door star vast te houden aan het regeerakkoord de parlementaire controle en het overleg met belangengroepen als ambtenaren vrijwel onmogelijk maakte. (Op dat moment waren de ambtenarenstakingen in volle gang.)

D'66 bleek al met al weinig veranderd, maar alleen wat gekrompen (in kiezers en ledental). De verkiezing van oprichter Van Mierlo in de Eerste Kamer

* *Democraat*, 16 (1983), nr. 7 (dec.), blz. 14; onderstreping door de auteurs van dit artikel.

leek de continuïteit nog eens te onderstrepen.

Evangelische Volkspartij (EVP)

De Evangelische Volkspartij besteedde in 1983 veel aandacht aan de kernwapens. Ze stelde in het Landelijk Overleg tegen kernwapens voor een volkspetitionnement te organiseren. Ze nam actief deel aan de voorbereiding van de demonstratie op 29 oktober. Daarnaast pleitte de politieke leidster, mevrouw Ubels, ook voor (geweldloze) burgerlijke ongehoorzaamheid omdat men volgens haar God meer gehoorzaam moet zijn dan de mensen. Ze zei dit op het partijcongres te Amersfoort op 19 februari. In haar rede viel ze niet alleen het veiligheidsbeleid maar ook de bezuinigingspolitiek van het kabinet-Lubbers aan.

De EVP streefde naar een breed progressief alternatief, gebaseerd op een programakkoord met PvdA, PPR, PSP, CPN en D'66, zo verklaarde partijvoorzitter Herstel op hetzelfde congres. Een speciale commissie zou onderzoeken of een soortgelijk akkoord mogelijk en wenselijk zou zijn voor de Europese Verkiezingen van 1984. Een meerderheid van de commissie beval dit inderdaad aan, een minderheid achtte elke deelname aan Europese Verkiezingen ongewenst. Het Dagelijks Bestuur en het Partijbestuur bleken nogal verdeeld over deze kwestie. Een meerderheid van de bestuursleden voelde het meest voor een "progressief christelijke lijst" van partijlozen en EVP-ers of voor een akkoord met het nieuwe Groene Platform. Het bestuur zond waarnemers naar het overleg tussen dit Groene Platform en de CPN, PSP en PPR. Dat overleg verliep zeer moeizaam. Toen uiteindelijk een akkoord binnen bereik leek, toonde de vice-voorzitter van de EVP, Feddema, zich bereid dit te tekenen. Andere bestuursleden wezen het echter af en trachtten Feddema wegens eigenmachtig optreden te royeren. De partijraad van 3 december maakte het royement ongedaan en nam zelfs bijna een motie van wantrouwen tegen het bestuur aan (41 voor, 42 tegen). Het congres van 10 december wilde Feddema evenmin royeren. Anderzijds deelde het niet zijn voorkeur - en die van mevrouw Ubels - voor samenwerking met CPN, PSP en PPR. Na een heftige discussie besloot het congres alsnog van deelname aan de Europese Verkiezingen af te zien. De EVP moest zich niet bij klein links aansluiten, maar het geweten van het CDA vormen, aldus voorzitter Herstel. Het Dagelijks Bestuur zocht dan ook contact met de inmiddels uit het CDA getreden Kamerleden Scholten en Dijkman en met prof. Goudzwaard. In 1984 zou nader overleg plaatsvinden.

De EVP hield zich in 1983 op verschillende manieren met haar eigen identiteit bezig. In februari begon een programcommissie met een aantal werkgroepen aan de opstelling van een concept-basisprogram te werken. De Commissie Evangelie en Politiek bracht in dezelfde maand een "koersnota" uit, geschreven door de heren Feddema en Riemers, onder de titel *Samen Leven en samen overleven*. Op 28 mei vond in Amsterdam een "beraadslag" over deze nota plaats. Sommige leden vonden het stuk te dogmatisch en pleitten voor een meer gematigde koers, gericht op evangelische en oecumenische christenen.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

Het jaar begon voor de GPV met een opmerkelijk optreden van GPV-Tweede Kamerlid Schutte. Hij vroeg samen met PvdA-Kamerlid Van der Hek een spoeddebat aan over het werkgelegenheidsbeleid van het kabinet-Lubbers. Beide partijen waren van mening dat de overheid een veelomvattend werkgelegenheidsprogramma moet opstellen. Schutte vond zijn optreden een logisch gevolg van de opvattingen van het GPV op sociaal-economisch gebied, zoals verwoord in het *Nationaal herstel- en ontwikkelingsprogram*. Hierin werd een belangrijke taak voor de overheid weggelegd, met name waar het ging om bestrijding van de werkloosheid. Dit gezamenlijk optreden van GPV en PvdA riep bij het dagblad Trouw de vraag op: "Haalt Schutte de PvdA links in?" (Trouw, 28 januari 1983).

Het GPV hield in 1983 twee Algemene Vergaderingen. De eerste vond plaats op 23 april in Amersfoort en stond grotendeels in het teken van de 450-ste geboortedag van Willem van Oranje. Schutte hield een rede waarin hij kritiek uitoefende op de grote plaats die arbeidstijdverkorting zijns inziens innam in het kabinetsbeleid. Meer nadruk zou gelegd moeten worden op het goedkoper maken van het noodzakelijk te verrichten werk. Verder was hij van mening dat bij bezuinigingen de ambtenaren weliswaar niet buiten schot konden blijven, maar dat een geheel aparte behandeling van ambtenaren door de overheid in de buurt zou komen van machtsmisbruik. Bezuinigingen op defensie en justitie achtte hij niet verantwoord.

De tweede (buitengewone) Algemene Ledenvergadering hield het GPV op 3 december in Zwolle. Het belangrijkste agendapunt werd gevormd door de Europese Verkiezingen. Het partijbestuur had voorgesteld een zelfstandige GPV-lijst te vormen. De belangrijkste argumenten hiervoor waren de continuïteit - in 1979 had het GPV ook zelfstandig deelgenomen - en het feit

dat samenwerking met RPF en SGP opgevat zou kunnen worden als "demonstratie van geloofseenheid" en dus bedreigend voor de eigen identiteit. De Algemene Vergadering besloot echter met 108 tegen 68 stemmen om met een gemeenschappelijke lijst van SGP, GPV en RPF deel te nemen aan de Europese Verkiezingen. Voorstanders van een gemeenschappelijke lijst beriepen zich op een principiële uitspraak van het GPV twee jaar eerder, waarin gezamenlijk optreden met SGP en RPF niet langer werd uitgesloten. Het GPV verbond wel een aantal voorwaarden aan de gezamenlijke lijst. Zo moest het nationaal-gereformeerde karakter van de partij behouden blijven en moesten de programma's van SGP en RPF niet onaantvaardbaar zijn. Bovendien diende elk van de drie partijen zelf verantwoordelijk te zijn voor de te voeren propaganda.

Bij de Eerste Kamerverkiezingen van 31 augustus kreeg het GPV weer een zetel in de Eerste Kamer. GPV-voorzitter Van der Jagt (eerder Eerste Kamerlid van 1977 tot 1981) werd gekozen.

De Groen van Prinsterer Stichting (het wetenschappelijk bureau van het GPV) hield op 1 oktober een studiedag over energie. Het in december 1982 gepubliceerde rapport van de Stichting *Energie met beleid* diende als discussiemateriaal. De aanbeveling van de auteurs "om de rol van kernenergie niet uit te breiden alvorens een aanvaardbare oplossing voor het opbergen van kernsplijtingsafval wordt gevonden" werd niet fundamenteel bestreden. Een ander thema dat in de discussie regelmatig terugkwam was de plaats van de overheid in de energieproductie en -distributie.

Aan het eind van het jaar stond Schutte wederom in de aandacht. Bij de jaarlijkse verkiezing door de parlementaire pers van de 'politicus van het jaar' belandde hij op de derde plaats na Lubbers en Den Uyl.

Politieke Partij Radikalen (PPR)

Evenals de CPN en de PSP hield de PPR zich in 1983 vaak bezig met strategische en ideologische vraagstukken. De teleurstellende verkiezingsresultaten van 1982 gaven ook hier aanleiding tot bezinning op de eigen toekomst. In maart publiceerde het Partijbestuur de nota *De PPR gaat verder*, die als grondslag diende voor het congres op 3 en 4 juni te Amersfoort. In die nota nam het de rapporten op van drie werkgroepen die zich over de toekomst van de partij gebogen hadden. Een "blauwe werkgroep" legde de nadruk op een zelfstandige koers van de partij. "De PPR verenigt in zich radicale tendenzen die binnen het socialisme, het liberalisme en het christendom aanwezig zijn",

stelde de groep vast. De blauwen wezen hechte samenwerking met PSP en CPN af, in tegenstelling tot de "rode werkgroep". De 'roden' zetten zich daarbij af tegen de sociaal-democraten en hun verdediging van de gecentraliseerde verzorgingsstaat. De derde werkgroep bood twee rapporten aan. De meerderheid van de groep streefde naar een nieuwe, groene partij waarin de PPR zou moeten opgaan. Deze groene partij zou zich niet in de kleine of grote linkse hoek moeten laten drukken, maar uitgangspunten van verschillende richtingen integreren. "In feite is het dus een nieuwe stroming, waarbij het *overleven* op deze aarde voorop staat". Eén lid van de groep (Schreur) schreef een minderheidsrapport met een pleidooi voor een "groen platform" waarin de PPR met PSP, CPN, EVP en D'66 zou samenwerken. Hij had daartoe in februari al een bijeenkomst georganiseerd in Utrecht. Naast leden van de kleine linkse partijen namen hieraan ook 'groene' vertegenwoordigers van milieuorganisaties en andere sociale bewegingen deel. Het Partijbestuur toonde voor dit minderheidsrapport nog de meeste waardering. Het congres van 3 en 4 juni sloot zich hierbij in grote trekken aan. De PPR zou samenwerken met zowel 'groenen' als 'klein-links' maar haar zelfstandigheid behouden. De eigen identiteit werd aangeduid met een aantal bijvoeglijke naamwoorden: non-conformistisch, radicaal, solidair, libertair en ecologisch. Bij de Europese Verkiezingen wilde de meerderheid één lijst met PSP, CPN, EVP en zo mogelijk ook D'66, de Fryske Nasjonale Partij en het Groen Platform. Een minderheid gaf de voorkeur aan een Groene Lijst zonder de kleine linkse partijen. Het PPR-congres besloot - tegen de zin van het Partijbestuur - in elk geval niet zelfstandig aan de Europese Verkiezingen deel te zullen nemen. Het genoemde congres hield zich niet alleen met strategie bezig, maar ook met sociaal-economische problemen. Het sprak zich uit voor arbeidstijdverkorting, een 25-urige werkweek - maar niet per se 5 werkdagen van 5 uur - en een basisinkomen voor iedereen ouder dan 16 jaar, in de orde van grootte van f5000,- per jaar (voorlopig).

Het Partijbestuur besteedde een belangrijk deel van de zomer en de herfst aan overleg met PSP, CPN, EVP en het Groen Platform. In het Groen Platform speelden PPR-leden overigens een zeer belangrijke rol, met name Van Duyn en het Eerste Kamerlid De Gaay Fortman jr. Vooral de dubbelrol van laatstgenoemde leidde soms tot verwarring in de media en tot wrijvingen binnen de partij. PPR-voorzitter De Boer trad bij deze conflicten en onderhandelingen vaak bemiddelend op. Toen in oktober een ontwerp-akkoord op tafel lag dat de EVP afwees, getroostte de PPR-top zich veel moeite om de onderhandelingen te heropenen

en de EVP onder druk te zetten. Dat mocht niet baten: de EVP zou zich in december terugtrekken, evenals een deel van het Groen Platform. Het PPR-congres van 18 en 19 november keurde het akkoord met CPN, PSP en de overgebleven Groenen goed. Een minderheid koesterde bezwaren tegen het Groen Platform, kernachtig verwoord door het aftredend partijbestuurslid Verduyn Lunel: "Als groen niet links wil zijn, wil ik niet groen zijn". Niettemin gingen men akkoord met het voorstel de 2e en 4e plaats op de Groen-Progressieve lijst voor de Europese Verkiezingen met het Groen Platform te delen. Oud-voorzitter Verbeek zou voor de PPR de eerste kandidaat zijn. Het congres koos voorts een aantal nieuwe bestuursleden. Het rondde de behandeling van de nota *De PPR gaat verder* af en hield zich op gevarieerde wijze bezig met het probleem "Kulturele overheersing". De congresgangers namen daarbij niet alleen deel aan discussies, maar ook aan toneel- en filmvoorstellingen, volksdansen en een praatshow met buitenlandse gasten.

Uiteraard nam de PPR in 1983 eveneens deel aan acties, met name de grote vredesdemonstratie op 29 oktober in Den Haag.

Pacifistisch Socialistische Partij (PSP)

De Pacifistisch Socialistische Partij wijdde een groot deel van haar tijd in 1983 aan ideologische discussies en interne conflicten. Aan het eind van het jaar leek de partij sterker en minder verdeeld dan aan het begin. Op 26 en 27 februari hield de PSP een congres over feminisme en socialisme te Nijmegen. Het feminisme, dat na 1970 de partij in toenemende mate beïnvloedde, bereikte hiermee een nieuwe overwinning. Weliswaar kreeg een voorstel uit Utrecht om de partij om te dopen tot Feministische Pacifistisch Socialistische Partij géén meerderheid, maar de stellingen van de congrescommissie over het "systeem van heteroseksualiteit" dat onze maatschappij kenmerkt kregen wel voldoende steun. "Binnen dit systeem worden *mensen* tot *mannen* en *vrouwen* gemaakt". (Zie het kaderblad *Ons Genoegen* (20 november 1983), blz. 127.) Het Partijbestuur vond deze stelling te ver gaan en gaf de voorkeur aan de term "systeem van seksegebonden rolverdeling" boven "systeem van heteroseksualiteit". Met andere woorden: de verschillen in gedrag tussen mannen en vrouwen èn tussen hetero- en homoseksuelen berustten volgens de congrescommissie uitsluitend op maatschappelijke normen en machtsverschillen, terwijl het Partijbestuur de mogelijkheid open wou laten dat ze óók biologisch bepaald zijn. Verschil van mening bestond ook over de

hieruit voortvloeiende stelling dat alle mensen potentieel homoseksuele vermogens hebben. Over deze theoretische kwesties voerden de PSP-ers een fel debat, waarin onder andere een vrouw de partijbestuurders - allen mannen - beschuldigde "zelf vertegenwoordigers van deze onderdrukking" te zijn (namelijk van vrouwen binnen het systeem van heteroseksualiteit). (Zie het ledenblad *Bevrijding*, februari 1983, blz. 10.) Het Partijbestuur leed ook een nederlaag bij meer concrete geschilpunten. Zo stelde het congres zich achter de eis de uitkering voor bijstandsvrouwen met f400,- per maand te verhogen. Bovendien besloot de PSP pornografie te bestrijden en positieve discriminatie van vrouwen zowel bij sollicitaties als bij ontslagen te bevorderen. Tenslotte sprak het congres zich ook uit voor een 25-urige werkweek, een arbeidsloos basisinkomen en uitgebreide collectieve voorzieningen in de huishoudelijke sfeer. Naar aanleiding van deze besluiten traden twee (manlijke) bestuursleden af. Op het strategiecongres te Steenwijk, op 11 en 12 juni, kwam het Partijbestuur opnieuw tegenover een radicale(re) meerderheid van afgevaardigden te staan. Een strategiecommissie had de congresgangers vijf alternatieve visies op "de weg naar het socialisme" voorgelegd, variërend van reformistisch tot ultra-revolutionair. In de discussie vielen de extreme visies 1, 4 en 5 al onmiddellijk af. Het Partijbestuur koos in meerderheid voor visie 2, het congres echter voor visie 3. Visie 3 behelsde een kritische houding tegenover de "kapitalistische staat" maar ook tegenover "grote, gevestigde, bureaucratische 'bewegingen'" als de vakbeweging, het Interkerkelijk Vredesberaad en milieuorganisaties. Tevens werd hechte samenwerking met PPR, CPN en PvdA en deelname aan een linkse regering in niet-revolutionaire situaties afgewezen.* Visie 2 bevatte minder kritiek op deze instellingen en bewegingen. Toen pogingen om onderdelen van visie 2 als amendementen op visie 3 in te voeren mislukten, besloot het Partijbestuur in zijn geheel af te treden. In juli koos de Partijraad in Utrecht een interim-bestuur, geleid door de vroegere partijraadsvoorzitter Mazeland. Aanhangers van visie 2 organiseerden zich in september in een "tendensgroep", naar hun voorlopige aantal "109+" genoemd. Een deel van deze tendensgroep richtte daarnaast met leden van CPN en PPR in september de "Initiatiefgroep Links Samenwerkingsverband" op en gaf het manifest *Voor een Linkse Doorbraak* uit. Het interim-partijbestuur achtte deze stappen nogal overhaast, maar erkende wel het bestaan van de Tendens 109+.

* *De weg naar het socialisme*. Bijlage bij *Ons Genoegen*, nr. 136 (6 febr. 1983)

Het streefde bovendien - evenals het congres overigens - naar samenwerking met CPN en PPR voor de Europese Verkiezingen van 1984. Tegenover samenwerking met het Groen Platform stond men zeer kritisch, maar uiteindelijk keurde het PSP-congres van 26 november in Groningen het akkoord met CPN, PPR en een deel van de Groenen goed. Oud-partijvoorzitter en sinds augustus Eerste Kamerlid Van der Lek zou de gezamenlijke lijst aanvoeren. Met enig voorbehoud sprak de partij zich opnieuw uit voor een Nederlands uittreden uit de EG. Slechts een minderheid wenste ook de Europese Verkiezingen te boycotten (waaronder de fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Van der Spek).

Hetzelfde congres koos een nieuw partijbestuur, waarin de verschillende vleugels vertegenwoordigd werden. Mazeland behield het voorzitterschap. Tevens beslechtte de partij een langdurig conflict met de PSP-Jongereengroepen. De jongeren mochten hun katern in het blad Bevrijding handhaven, nadat ze eerder op een eigen congres hadden verklaard "zich verbonden (te) voelen met het programma en de uitgangspunten van de PSP".

Er speelde in 1983 nog een conflict in de partij, dat echter pas begin 1984 opgelost zou worden. Twee Eindhovenaren beschuldigden vier PSP-leden - waaronder gemeenteraads- en agglomeratieraadsleden - uit die plaats ervan hen ontvoerd en bedreigd te hebben. De PSP-ers zouden het tweetaal ervan verdenken, voor de Politieke Inlichtingen Dienst van de Eindhovense politie te werken. De afdeling stelde zich achter de vier PSP-ers op. Daarop besloot het (interim)partijbestuur in september de hele afdeling te schorsen. In november legden de betrokken PSP-ers hun functies in gemeente- en agglomeratieraad neer. Januari 1984 zou de Partijraad de schorsing ongedaan maken.

Ondanks alle debatten en twisten steeg de electorale aanhang van de PSP aanzienlijk, althans volgens opiniepeilingen. Waarschijnlijk droeg de massale vredesdemonstratie van 29 oktober hier (indirect) toe bij.

Partij van de Arbeid (PvdA)

De Partij van de Arbeid hield zich in 1983 voornamelijk bezig met sociaal-economische problemen en de kernwapenkwestie. Op beide gebieden voerde zij binnen en buiten het parlement een volgens sommige waarnemers nogal gematigde oppositie tegen het kabinet-Lubbers. Binnen de partij ontspoon zich een discussie over de vraag of de grenzen van die oppositie samen moesten vallen met de grenzen van de wet.

In januari dreigde het PvdA-Tweede Kamerlid Toussaint, tevens voorzitter van het Haagse Ziekenfonds AZIVO, die grenzen te overschrijden. Het bestuur van AZIVO weigerde namelijk van haar leden de eigen patiëntenbijdrage te innen, waartoe het door de wet verplicht was. Onder druk van zijn fractie gaf de heer Toussaint tenslotte toe. De partijraad die op 15 januari in Amsterdam bijeen kwam toonde echter sympathie voor het AZIVO. Het Partijbestuur kreeg de opdracht, dit vraagstuk van burgerlijke ongehoorzaamheid nader te onderzoeken. De uitkomst van dit onderzoek kwam op de Partijraad van 18 juni ter sprake. Vrijwel unaniem aanvaardde deze het standpunt van het Partijbestuur, dat (geweldloze) burgerlijke ongehoorzaamheid slechts kon worden goedgekeurd indien politieke of sociale grondrechten in de knel raakten en legale actie niet meer hielp. Bij eventuele plaatsing van nieuwe kernwapens zou de PvdA derhalve geen illegale acties ondernemen. Evenmin wilde het Partijbestuur 'bestuurlijke ongehoorzaamheid' van provinciale of gemeentebesturen bevorderen. Dit standpunt genoot de waardering van CDA en VVD. Veel minder waardering uitten de regeringspartijen voor de campagne die de PvdA tegen hun sociaal-economisch beleid voerde. Onder de leuze "Voor een dubbeltje geboren? Voor een kwartje gepakt" enquêteerden kaderleden enige duizenden mensen over de gevolgen van de bezuinigingspolitiek van het kabinet. In juni publiceerde de partij hierover een rapport, getiteld *Geloof me, dit is armoe!* CDA-leiders spraken meteen al over "goedkope methodes", en over "mobiliseren van onvrede". Het NRC-Handelsblad publiceerde op 26 februari een vernietigend hoofdartikel over "Het gekwaak van de PvdA". Naar aanleiding van deze aanvallen daagde de PvdA-fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Den Uyl, zijn CDA-collega De Vries uit voor een televisiedebat. Dat vond plaats op 7 maart, zonder veel opschudding.

De PvdA kreeg vaak het verwijt te horen dat ze geen sociaal-economisch alternatief te bieden had. Toch besteedde de partij veel aandacht aan dit onderwerp. Ook op het congres van 21, 22 en 23 april te Den Haag stonden sociaal-economische vragen centraal, met name het thema arbeid. In een uitgebreide resolutie sprak de partij zich uit voor een 25-urige werkweek, te verdelen over 5 dagen (van 5 uur) of over bijvoorbeeld 2½ dag. Alle voorstellen voor loskoppeling van arbeid en inkomen (zoals het zogenaamde basisinkomen) werden verworpen, maar wel wilde het congres de sollicitatieplicht voor werklozen versoepelen. Het congres koos bovendien een nieuw partijbestuur. Partijvoorzitter Van den Berg en ondervoorzitter

Poppe werden zonder tegenkandidaten herkozen, evenals secretaris Van Velzen. Enige strijd ontstond pas over het tweede vice-voorzitterschap, dat tenslotte toeviel aan mevrouw Dales. Het aantal vrouwelijke bestuursleden nam toe van 8 tot 10 (van de 21).

De Rooie Vrouwen konden hiermee tevreden zijn. Zij hadden op hun congres van 11 maart de rijen gesloten achter de nieuwe contactvrouw (voorzitster) Hoogendoorn, als opvolgster van de voortijdig afgetreden Stoeckart.

In een resolutie eisten de Vrouwen meer invloed in raden, Staten en Kamerfracties. In april vierden deze sociaal-democratische vrouwenbeweging haar 75ste verjaardag te Zutphen.

In maart en april voerde een aantal vrouwen actie voor de benoeming van Dales tot burgemeester van Amsterdam. De meerderheid van partijleden in het gewest Amsterdam leek meer te voelen voor voormalig fractieleider Van Thijn. De Commissaris van de Koningin van de provincie Noord-Holland droeg de heer Van Kemenade voor. Uiteindelijk benoemde de regering toch Van Thijn, die per 1 juni zijn ambt aanvaardde. In mei verliet nog een andere 'kroonprins' van de PvdA de actieve politiek: Van der Louw werd voorzitter van de Sectie Betaald Voetbal van de KNVB.

Inmiddels had zich echter via een interview in *De Tijd* (15 april) een nieuwe 'troonpretendent' aangediend in de persoon van Schaefer, wethouder van Amsterdam. Maar ook deze zet in het schaakspel rond de toekomstige opvolging van Den Uyl bleef voorlopig zonder concrete resultaten.

De Partijraad van 1 oktober in Zutphen eiste van de Kamerfracties een duidelijker oppositie tegen het regeringsbeleid. De Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) had in tegenstelling tot de PvdA wèl een alternatief plan tegenover de Miljoenennota aangeboden. De PvdA-leiders Den Uyl en Van den Berg spraken op de Partijraad hun waardering uit voor dit plan, maar ook hun kritiek. Op 10 oktober publiceerde de partij toch een eigen plan, *Weg uit de crisis, Plan voor Herstel en Eerlijk Delen*. Evenals de FNV wilde de PvdA een stimuleringsbeleid voeren dat de werkloosheidsstijging zou afremmen. Zowel de overheid als het bedrijfsleven zouden meer moeten investeren. Oprichters van nieuwe (kleine) bedrijven zouden een premie moeten ontvangen. De werkweek zou binnen 3 jaar tot 36 uur teruggebracht moeten worden. Anders dan de FNV streefde de PvdA naar een lichte daling van premie- en belastingdruk, en naar een nauwelijks stijgend financieringstekort. De kloof tussen FNV en PvdA leek niet onoverbrugbaar. De partij steunde de vakbeweging dan ook in haar strijd in het

najaar tegen de 3½% korting op ambtenarensalarissen en uitkeringen (per 1/1/84) waartoe de regering besloten had.

De PvdA verleende eveneens steun aan de vredesbeweging, die op 29 oktober een massale demonstratie tegen nieuwe kernwapens in Den Haag organiseerde. Hiermee sloot zij haar "drie-fasen-strijd" tegen het regeringsbeleid af. Na de campagne "Voor een dubbelts geboren" en het economisch herstelplan volgde immers de strijd tegen de nieuwe kernwapens. Op geen der drie fronten kon de oppositionele PvdA een overwinning boeken.

In december kwam het Tweede Kamerlid Duinker te overlijden. Als huisvestings-specialist had hij eerder dit jaar een belangrijke rol gespeeld in de discussie over een stookkostensubsidie, zoals Schaefer die voorgesteld had. Duinker achtte dit voorstel te duur. In oktober nam de partijraad te Zutphen een compromis-voorstel over deze kwestie aan.

Reformatoerisch Politieke Federatie (RPF)

De tegenstellingen die in november 1982 aan het licht waren getreden tussen de Raad van Advies van de RPF (een wetenschappelijk bureau in oprichting) en het federatiebestuur duurden begin 1983 voort. Volgens het dagblad *Trouw* (22 april en 27 juni) beschuldigde de Raad van Advies het federatiebestuur ervan de oprichting van een wetenschappelijk bureau onmogelijk te maken. Op de achtergrond zou een richtingenstrijd spelen tussen de zogeheten "evangelischen" en de "reformatoerischen" over de koers van de partij". Tot de eerste categorie zou het Tweede Kamerlid Leerling behoren, evenals de meerderheid van het federatiebestuur. De "reformatoerischen" zouden vooral te vinden zijn in de Raad van Advies. De evangelische vleugel zou bevlogenheid willen uitstralen en met de beginselen van de partij nadrukkelijk aan de weg willen timmeren. De reformatoerische vleugel (waaronder het Tweede Kamerlid Wagenaar) zou daarentegen veel ingetogener zijn en willen vasthouden aan de oorspronkelijke reformatoerische lijn. In april trad de heer Huizenga af als bestuurslid van de Raad van Advies, omdat hij het niet eens was met de manier waarop een Commissie van Vijf (ingesteld door de Federatieraad) de conflicten binnen de partij wilde oplossen.

Op 25 juni kwam de Federatieraad in een besloten vergadering bijeen. Belangrijkste agendapunt was het rapport *Samen dienen* van de Commissie van Vijf met voorstellen om de conflicten binnen de partij op te lossen.

De vergadering aanvaardde de commissievoorstellen unaniem. De belangrijkste besluiten waren: er moest een uitspraak komen van de Federatieraad over de te volgen koers en presentatie van de RPF, voorafgegaan door een discussie in de Reformatorisch Politieke Verenigingen; bepaalde functies werden onverenigbaar teneinde tot een duidelijke scheiding van verantwoordelijkheden binnen de partij te komen; een begeleidingscommissie zou voorshands de contacten tussen Federatiebestuur, Raad van Advies en Kamerfractie gaan begeleiden; en begin 1984 zou de Federatieraad zich uitspreken over de toekomstige positie van de Raad van Advies, terwijl ondertussen een commissie de totstandkoming van het wetenschappelijk bureau ging voorbereiden. Tenslotte besloot de vergadering "een nieuwe start te maken en eendrachtig te bouwen aan de toekomst van de RPF". De RPF nam deel aan de Eerste Kamerverkiezingen op 31 augustus in een lijstverbinding met CDA, SGP en GPV. De heer Schuurman werd als eerste RPF-vertegenwoordiger in de Senaat gekozen.

Op 26 november kwam de Federatieraad opnieuw bijeen. Belangrijkste agendapunten waren ditmaal de Europese Verkiezingen en de verkiezing van het Federatiebestuur. Wagenaar hield een betoog ten gunste van deelname aan de Europese Verkiezingen. Sommige afgevaardigden bepleitten echter een diepgaande bezinning binnen de partij over de voor- en nadelen van Europese samenwerking, alvorens tot deelname te besluiten. Een motie van de Reformatorische Politieke Vereniging Utrecht om van deelname af te zien werd echter met grote meerderheid verworpen, waarna een bestuursvoorstel werd aanvaard. Dit hield in dat de RPF mee zou doen aan de Europese Verkiezingen "zo mogelijk en bij voorkeur in samenwerking met SGP en/of GPV" (zie het officieel orgaan van de RPF "Nieuw Nederland" van december 1983, blz. 11). Verder koos de Federatieraad naast vier zittende leden elf nieuwe leden in het Federatiebestuur.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

In 1983 bestond de SGP vijfenzestig jaar. Dit feit werd herdacht op de (besloten) Algemene Vergadering op 26 februari. Partijvoorzitter Abma besteedde er in zijn partijrede "In 't oog Zijn daân" aandacht aan. De fractievoorzitter van de SGP in de Tweede Kamer Van Rossum verzette zich in zijn rede heftig tegen aantasting van het bijzonder onderwijs. Hij verweet de niet-confessionele partijen dat ze bezuinigingen in het onderwijs steeds meer zochten in het doorbreken van de verzuiling. De heren

Meuleman en Van Ommeren werden herkozen in het hoofdbestuur. Naar aanleiding van de herbenoeming van Van Ommeren werd wel door een kiesvereniging opgemerkt dat de Gereformeerde Gemeenten in Nederland op dat moment niet in het hoofdbestuur vertegenwoordigd waren. Abma zegde toe dat daar in de toekomst rekening mee gehouden zou worden. De herverkiezing van de heer Leusink werd opgeschort. Rond zijn persoon was in de SGP-gelederen een conflict ontstaan. De Landelijke Stichting tot handhaving van de staatkundig gereformeerde beginselen (een oppositionele conservatieve vleugel binnen de partij) had middels een brief aan alle kiesverenigingen felle kritiek geleverd op het feit dat Leusink als wethouder van Nunspeet zou hebben ingestemd met het beschikbaar stellen van financiële middelen voor de zondagssport. Ook de door het hoofdbestuur voorgestelde tegenkandidaat van Leusink, de heer Hardonk kon geen genade vinden in de ogen van de Stichting, omdat hij zich als SGP-burgemeester niet gekeerd zou hebben tegen de subsidiëring van een katholieke vrouwenorganisatie. De Stichting stelde als eigen kandidaat de heer Pieters voor. Naar aanleiding van deze brief verscheen in het partijblad *De Banier* een "dringende mededeling" van het hoofdbestuur, waarin de conclusie van de Stichting dat Leusink en Hardonk in strijd met de beginselen van de SGP gehandeld zouden hebben, "verregaand overtrokken en niet te rechtvaardigen" werd genoemd. Het hoofdbestuur was echter bereid een en andere nauwgezet te onderzoeken.

In september bracht een partijcommissie onder leiding van Van Rossum een rapport uit waarin de oorzaken werden onderzocht van het stemmenverlies van de SGP bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1982. Het rapport signaleerde drie ontwikkelingen: 1) een verlies naar andere partijen met wat extra accent op de RPF; 2) een groot aantal thuisblijvers; 3) vergrijzing van het kiezersbestand. De commissie deed een aantal aanbevelingen om de SGP aantrekkelijker te maken voor (jonge) kiezers. Allereerst was een nadere profilering van de partij nodig "omdat er onduidelijkheid bestaat over de plaats van de SGP". Verder moesten de kiesverenigingen erop toezien "dat in besturen en fracties een evenwichtige verdeling over de leeftijdsgroepen aanwezig is". Het hoofdbestuur moest in samenwerking met regionale besturen werken aan een betere communicatie, binnen de partij door middel van "open gesprekken" met als thema: "Wat willen we in deze tijd als SGP?" Tenslotte pleitte de commissie voor het aanstellen van een persvoorlichter die het werk van de SGP naar buiten toe moest vertalen, zodat de partij een grotere bekendheid zou krijgen.

In juli besloot het hoofdbestuur van de SGP de RPF en het GPV voor te stellen met één gemeenschappelijke lijst deel te nemen aan de Europese Verkiezingen van 1984. Dit besluit moest nog bekrachtigd worden op de Algemene Vergadering van februari 1984.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

De Volkspartij voor Vrijheid en Democratie vierde in 1983 haar vijftiendertigjarig bestaan op 5 februari in het Turfschip te Breda. Tijdens de viering preeste Nijpels, de politieke leider van de VVD, het kabinet-Lubbers. Hij sprak de wens uit dat het kabinet zijn bezuinigingsbeleid zou voortzetten en bovendien de regelzucht van de overheid zou terugdringen.

Pleidooien voor deregulering klonken opnieuw op de partijraad in februari en op de Algemene Vergadering op 15 en 16 april te Amersfoort. Deze Vergadering verwierp vervolgens de voorstellen van het Hoofdbestuur voor een regeling betreffende onverenigbaarheid van functies. De vergadering zag evenmin heil in een redactiestatuut voor het partijblad *Vrijheid en Democratie*. Wel volgde het de voorkeur van het Hoofdbestuur voor één liberale jongerenorganisatie. De bestaande Jongerencontactgroepen van de VVD zouden op moeten gaan in de Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD). Tussen VVD en JOVD bleef een goede verstandhouding bestaan, ondanks meningsverschillen over onder andere de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie PLO en over de kosten van het openbaar vervoer. De Algemene Vergadering sprak zich ook uit voor arbeidstijdverkorting, maar dan zonder verhoging van de totale arbeidskosten en zonder verlaging van de bedrijfstijd. Tenslotte koos de vergadering een aantal nieuwe leden voor het Dagelijks Bestuur.

Op de Algemene Vergadering bleek al iets van de toenemende spanning tussen de coalitiegenoten WVD en CDA. In de eerste plaats wenste de VVD in eerste instantie bij de voorgenomen bezuinigingen op sociale uitkeringen de AOW te ontzien, in tegenstelling tot het CDA. In de tweede plaats leverde Nijpels kritiek op de concept-medianota van CDA-minister Brinkman. In mei publiceerde de VVD een eigen medianota, opgesteld door de Tweede Kamerleden Keja en Hermans, met een aantal voorstellen: omroepverkiezingen, opsplitsing van de NOS, meer STER-reclame, meer zendtijd voor de 'super-omroepen' AVRO en TROS en te zijner tijd ook een commercieel (derde) televisienet. CDA-Kamerleden meenden dat de VVD met deze nota het regeringsbeleid doorkruiste.

In de zomer bracht WD-voorzitter Kamminga een bezoek aan Israël. Hij verklaarde daar de Israëlische nederzettingen op bezet Arabisch gebied aanvaardbaar te achten, in tegenstelling tot de minister van Buitenlandse Zaken, Van den Broek (CDA).

Op 3 september belegde de VVD een themacongres in Bussum over het media-beleid. Inmiddels had minister Brinkman zijn definitieve medianota gepubliceerd, die slechts op enkele punten aansloot bij de wensen van de liberalen. Zowel de minister als de VVD wilden de exploitatie van abonneetelevisie (op de kabel) overlaten aan het bedrijfsleven. Tevergeefs pleitte de voorzitter van de AVRO - òn oud-staatssecretaris voor de VVD - Wallis de Vries voor toegang van de omroepen tot dit medium. Daarnaast hield de VVD vast aan haar eis voor meer zendtijd voor de 'superomroepen' AVRO en TROS ten koste van de NOS. Bovendien stelde zij voor lokale en regionale reclame toe te staan ter financiering van lokale en regionale omroepen.

Op 10 september stelde de partijraad van de VVD het door het Hoofdbestuur ontworpen program voor de Europese Verkiezingen van 1984 vast. Later stelde zij met de andere Europese liberalen en Democraten op een congres in december een gezamenlijk Europees program samen. De heer Berkhouwer, die de VVD-lijst bij de vorige verkiezingen had aangevoerd, stelde zich deze keer niet meer verkiesbaar. Eerder dit jaar was hij in opspraak gekomen wegens zijn gedrag op een receptie van Italiaanse landbouworganisaties. Het Hoofdbestuur had te kennen gegeven weinig te voelen voor zijn terugkeer als lijsttrekker. De definitieve kandidatenlijst zou echter pas in 1984 vastgesteld worden.

Op de partijraad van 24 september bleek verdeeldheid te bestaan over het voornemen van de CDA-minister van onderwijs Deetman schoolgeld te gaan heffen. De VVD-staatssecretaris van onderwijs, mevrouw Ginjaar-Maas, steunde dit voornemen, maar een meerderheid van de partijraad keurde het af. Een alternatief plan van de Tweede Kamerfractie, dat een verdergaande vermindering van onderwijs personeel behelsde, kon evenmin de goedkeuring van de partijraad verkrijgen. In oktober voerde de VVD een grootscheepse voorlichtingscampagne over eenzijdige ontwapening, naar aanleiding van de actie tegen nieuwe kernwapens. Drie miljoen pamfletten werden huis-aan-huis verspreid. Of deze propaganda enige invloed heeft gehad op de deelname aan de betoging van 29 oktober, valt niet na te gaan. De VVD keurde de leuzen van die betoging uiteraard af en vreesde dat de onderhandelingspositie van het Westen hierdoor zou verzwakken. Haar fractievoorzitter in de Tweede Kamer, Nijpels, verklaarde plaatsing van

de kruisvluchtwapens noodzakelijk te achten voor het machtsevenwicht in Europa. Hij zou een conflict hierover met het CDA in 1984 niet uit de weg gaan.

In november vond de installatie plaats van de heer De Bruijne, Hoofdbestuurslid van de VVD, als Commissaris der Koningin in Gelderland. Hij volgde de heer Geertsema op, die in augustus Eerste Kamerlid geworden was. Aanvankelijk toonde het Hoofdbestuur van de VVD voorkeur voor een andere kandidaat, in tegenstelling tot een vertrouwenscommissie uit de partij. Minister Rietkerk deelde klaarblijkelijk niet de voorkeur van het Hoofdbestuur. Aan het begin van het jaar was het overigens nog allerminst een uitgemaakte zaak dat opnieuw een VVD-er deze functie zou gaan vervullen. Het CDA toonde namelijk eveneens belangstelling voor Gelderland, als het ware in ruil voor Friesland waar de liberaal Wiegel in 1982 een Christen-Democraat had opgevolgd. De VVD kon echter aantonen dat zij ten opzichte van het CDA nog steeds ondervertegenwoordigd was in provinciale en lokale besturen. In maart had de VVD dan ook een 'deskundigenbank' ingesteld om meer kandidaten voor bestuursfuncties bij overheid en maatschappelijke organisaties te recrutereren. Haar politiek leider, Nijpels, nam de leiding van de deskundigenbank op zich.

In november kwamen de Vrouwen in de VVD voor een congres in Lunteren bijeen. Zij kozen een nieuwe voorzitter, mevrouw Wind, en bereidden amendementen voor de Algemene Vergadering van december voor.

De Buitengewone Algemene Ledenvergadering van 2 en 3 december te Alkmaar behandelde het rapport *Naar maatschappelijke zelfredzaamheid* van de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting, het wetenschappelijk bureau van de VVD. De vergadering sprak zich uit voor een wettelijk verbod van discriminatie op grond van ras, geslacht, religievorm, burgerlijke staat of levensovertuiging, met name bij uitoefening van een beroep bij bedrijf, overheid of onderwijs. De overheid zou bovendien voorwaarden moeten scheppen voor het wegnemen van opgelegde rolpatronen (tussen man en vrouw met name) en zou zelfredzaamheid moeten bevorderen. Zij zou meer voorzieningen moeten treffen op het gebied van volwasseneneducatie. Vervolgens aanvaardde de vergadering na enige aarzeling het voorstel, verbetering van de positie van de vrouw als doelstelling bij het verlenen van ontwikkelingshulp te betrekken.

Ontwikkelingshulp vormde overigens het tweede onderwerp op het congres. Het beleid van minister Schoo (VVD) genoot de goedkeuring van de vergadering. De VVD-leden wensten de Nederlandse bijdrage aan ontwikkelingssamenwerking te

handhaven op 1,5% van het netto nationaal inkomen. Het bedrijfsleven, particuliere (medefinancierings-)organisaties en plaatselijke initiatieven zouden meer ruimte moeten krijgen van de overheid.

Minister Rietkerk kreeg veel bijval van de congresgangers voor zijn standvastigheid tegenover de ambtenarenbonden gedurende de acties in het najaar. Fractievoorzitter Nijpels erkende het recht van de bonden om actie te voeren voor hun belangen, maar achtte de schade voor andere groepen ten gevolge van die acties te groot. Zijn toespraak werd veelvuldig onderbroken door aanwezige vertegenwoordigers van ambtenarenbonden en uitkeringsgerechtigden. Een van de onderbrekers kreeg even de gelegenheid de vergadering toe te spreken. De vergadering leek echter weinig onder de indruk van deze kritiek op haar politieke koers.